

De vrede verzilverd?

Het Eeuwig Edict en de Intrede van Don Juan in Leuven (februari-april 1577)

Elisa MASSCHELEIN en Violet SOEN

Abstract

After troublesome negotiations, on 12 February 1577 an 'Eternal Edict' was signed in Marche-en-Famenne, in order to end the struggle between the rebelling States-General in the Low Countries, and the newly arrived Habsburg governor-general of these regions, Don Juan de Austria, half-brother to King Philip II. Afterwards, Don Juan travelled to the university city of Leuven. Historiography hardly ever deals with this peace treaty, and even less with its implementation, as the treaty ended less than seven months later when Don Juan occupied the citadel of Namur. This contribution, however, warns for a too teleological interpretation of the failure of the Eternal Edict. It analyzes the sparked pacification process on three levels: first, the *mise-en-place* by the Habsburg councilors, second, the *mise-en-scène* by the city of Leuven, and third, the *mise-en-intrigue* by the citizens and opponents in the Low Countries. This threefold analysis will show that peacemaking in early modern Europe consisted of a complex interplay between words, deeds, and performances.

Don Juan van Oostenrijk (1547-1578), bastaardzoon van keizer Karel V, wordt doorgaans als een krijgsheld opgevoerd. Dat is niet geheel uit de lucht gegrepen: de Habsburgse telg werd beroemd en berucht om de veldslagen waarin hij aanvoerder en zegevierder was, waaronder de campagne tegen de Moren in Granada in 1570 en de slag tegen de Ottomanen bij Lepanto in 1571. Ook tijdens zijn landvoogdij in volle Nederlandse Opstand zorgde zijn inname van de citadel van Namen voor een markant wapenfeit: op 24 juli 1577 bezette Don Juan als gouverneur-generaal de nochtans loyaal gebleven citadel om er een militaire uitvalsbasis tegen de rebellen van te maken. Voor zowel koningsgezinden als opstandelingen was deze plotse inname moeilijk te verteren. Voor- en tegenstanders, tijdgenoten maar nadien eveneens historici, legden daarom de nadruk op de militaire activiteiten van deze bastaardzoon van keizer Karel V.¹

Deze bijdrage wil evenwel aantonen dat dit beeld van een oorlogszuchtige Don Juan kan worden vervolledigd. Bij het aanvaarden van zijn landvoogdij

¹ Voor de bibliografie over Don Juan, en diens landvoogdij in de Nederlanden, zie V. Soen, 'Philip II's Quest. The Appointment of Governors-General during the Dutch Revolt', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (voortaan BMGN) 126 (2011), 11.

in de onrustige Nederlanden in het jaar 1576 kreeg Don Juan van zijn halfbroer Filips II, koning van Spanje, immers nauwgezette instructies om vrede te brengen, door middel van bemiddeling en verzoenende gebaren.² Na moeizame en gespannen onderhandelingen lukte dat aanvankelijk: op 12 februari 1577 kwam in Marche-en-Famenne het zogenaamde ‘Eeuwig Edict’ tot stand, een vredesverdrag waarmee de strijd tussen de pas aangekomen landvoogd en de in opstand gekomen Staten-Generaal werd gestaakt.³ Daarna reisde de landvoogd naar Leuven af. In de historiografie is tot nu toe maar weinig aandacht besteed aan dit vredesverdrag, en nog minder aan de implementatie ervan vanuit deze universiteitsstad, des te meer omdat Don Juans inname van Namen net iets minder dan zeven maanden later abrupt een einde zou maken aan het pril ingezette pacificatieproces.

Nochtans biedt de Intrede van Don Juan in Leuven een goede gevalstudie om de landvoogd als ‘vredesduif’ aan het werk te zien, en het bredere pacificatieproces tijdens de Nederlandse Opstand nader te onderzoeken. Al sinds de tijd van de hertogen van Bourgondië had Leuven het privilege de eerste stad van Brabant te zijn. Daarom respecteerde Don Juan van Oostenrijk een oude traditie door in die stad zijn eerste Intrede te doen na de afsluiting van het Eeuwig Edict. Uiteindelijk zou hij er van 3 maart tot 1 mei 1577 verblijven. Dit artikel schetst het toenmalige pacificatieproces op drievoudige manier: eerst de *mise-en-place* via politieke onderhandelingen met de betrokkenen, vervolgens de *mise-en-scène* via ceremonies en feestelijkheden van het stadsbestuur, en ten slotte de *mise-en-intrigue* door stedelingen en tegenstanders. Uit deze drievoudige analyse zal blijken dat *faire la paix* in vroegmodern Europa bestond uit een complex samenspel van woord, beeld en daad.⁴

DE VREDE VAN MARCHE-EN-FAMENNE

Don Juan van Oostenrijk werd landvoogd tijdens de opstand in de Nederlanden, waarbij opstandelingen en koningsgezinden streden over de gewenste politiek-religieuze inrichting van deze gewesten. Eén dag na de aankomst van de nieuwe landvoogd in Luxemburg werd de havenstad Antwerpen al geplunderd door muitende koninklijke soldaten, een gebeurtenis die later geboekstaafd zou worden als ‘de Spaanse furie’. Vijf dagen later, op 8 november 1576, sloten de Staten-Generaal op eigen initiatief de Pacificatie van Gent,

² J.I. Tellechea Idígoras, ‘Don Juan de Austria y la ‘Trampa’ de Flandes. Cartas a Felipe II tras su llegada al nuevo destino (1576)’, *Cuadernos de Investigación Histórica* 21 (2004), 201-249.

³ V. Soen, *Vredehandel. Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1581)*, Amsterdam, 2012, 107-115.

⁴ Naar analogie met N. Offenstadt, *Faire la paix au Moyen Âge: discours et gestes de paix pendant la guerre de Cent Ans*, Parijs, 2007, 236-239, en J. Foa, ‘Making peace: the commission for enforcing the pacification edicts in the reign of Charles IX (1560-1574)’, *French History* 18 (2004), 256-274.

zonder toestemming van koning Filips II of diens landvoogd. Dit vredesakkoord voorzag onder meer in het vertrek van de 'buitenlandse' troepen in Spaans-Habsburgse dienst (die toen dus aan het muiten waren geslagen). Daarnaast leverde het akkoord verregaande voordelen op voor de opstandelingen en de protestanten die sinds 1572 in Holland, Zeeland en enkele omliggende gebieden terreinwinst hadden gemaakt, en regelde het een status quo in religieuze zaken tot een volgende Staten-Generaal.⁵ De streng-katholieke Don Juan wilde wel vrede, zoals hem door Filips II was opgedragen, maar dan toch volgens andere voorwaarden dan vervat in de Gentse pacificatie. Hij wilde enkel het gezag van de loyaal gebleven Raad van State aanvaarden en weigerde met de 'rebelse' Staten-Generaal te onderhandelen, en al zeker met de 'kettters' onder hen.

Vooraanstaande onderhandelaars, onder wie de Luikse prins-bisschop Gerard van Groesbeek en enkele andere afgezanten van de keizer, probeerden hem te overreden, maar aanvankelijk zonder resultaat. Er werd slechts vooruitgang geboekt toen de Leuvense Theologische Faculteit en de Rechtsfaculteit eind december verklaarden dat de Pacificatie van Gent geen gevaar voor het katholieke geloof inhield, en vooral toen de adellijke raadsheer Filips van Croÿ, hertog van Aarschot voor een politieke doorbraak zorgde. Op 12 februari 1577 werd zo in Marche-en-Famenne het 'Eeuwig Edict' gesloten om de strijd tussen Don Juan en de Staten-Generaal te staken. Voorstanders van het Eeuwig Edict probeerden het fragiele bestand zo breed mogelijk te laten verspreiden. Zo werden de vredesclausules in Brussel en in Antwerpen op 17 februari voorgelezen. Daarnaast werd de verdragstekst ook in het Nederlands en Frans gedrukt.⁶

Met het Eeuwig Edict ratificeerde Don Juan een belangrijk deel van de Pacificatie van Gent: hij beloofde onder andere de zogenaamde 'buitenlandse' troepen (dus in feite, de Spaanse, Italiaanse, Duitse en andere soldaten in dienst van Filips II, maar niet de inheemse en Waalse troepen) uit de Zeventien Provinciën weg te zenden. Toch werden enkele clausules van de Pacificatie voortaan anders geïnterpreteerd, vooral op het vlak van de geloofskwestie: vanaf dan zou het katholieke geloof weer overal moeten worden hersteld, terwijl de Pacificatie van Gent het protestantisme in Holland en Zeeland dan toch *ad interim* had toegestaan tot een volgende Staten-Generaal.⁷ Het Eeuwig Edict was dus, meer dan een bestendiging van de vrede, een vertrekpunt voor vrede. Voor meerdere verdragsartikelen moest immers na de

⁵ W. P. Blockmans en P. Van Peteghem, 'De Pacificatie van Gent als uiting van continuïteit in de politieke opvattingen van de standenvertegenwoordiging', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 89 (1976), 325.

⁶ *Eeuwich edict ende gebodt opt accord gedaen, tusschen heere Johan van Oistenrijck ... ter eenre, ende de generale Staten van dese lande van herwertsouere ter andere zijden ... Gepubliceert te Bruessele den XVIIJ-ten dach van Februario M.D.LXXVJJ*, Antwerpen, Christoffel Plantijn, 17 februari 1577, [Knuttel nr. 19, Franse versie Knuttel nr. 283].

ondertekening nog een oplossing gevonden worden. Daarnaast toonden de opstandige Prins Willem van Oranje en de Staten van Holland en Zeeland zich niet bereid om het Edict te erkennen, waardoor de vrede aan geloofwaardigheid inboette.

Na de ondertekening van het Edict, verplaatste Don Juan zich naar Leuven. Deze stad in Brabant ging toen reeds bijna een halve eeuw doorheen een crisis, nog voor de Opstand goed en wel was gestart: de stad had de lakennijverheid en andere ambachten niet kunnen op peil houden, net als in andere steden verhoogde de prijs van graan en andere levensmiddelen, en er was een terugval in inschrijvingen aan de universiteit, en duidelijk verminderd intredcijfer bij de vele kloosters in de stad.⁸ Tijdens de Opstand had de militaire campagne van Willem van Oranje ook Leuven bedreigd. Zijn troepen kwamen op 3 september 1572 tot aan de stadswallen, maar in plaats van tot belegering over te gaan, vroeg de prins een losgeld van 16.000 gulden. De afgevaardigden van stad en universiteit aanvaardden dat voorstel, wat voor de hertog van Alva gelijkstond aan verraad. De hertog liet zijn leger naar Leuven oprukken, maar moest van alle represailles afzien, enerzijds na overleg met professoren en magistraat in de Abdij van het Park, en anderzijds na een brief van de koning, die de hertog aanmaande de stad te sparen. Diest en Mechelen, die ook toegevingen aan Oranje hadden gedaan, werden daarentegen wel zwaar geplunderd door het Habsburgse leger. Mogelijk wilde Filips II Leuven sparen omdat de stad, samen met haar universiteit, nog steeds gold als een bastion van het katholicisme⁹, waar het protestantisme door het strenge toezicht van stadsbestuur en universiteit nooit al te veel aanhang won.¹⁰ In het bewogen jaar 1576 had Leuven dan weer een eigen burgermilitie op de been gebracht om zich te beschermen tegen de muiterij van de soldaten in Spaans-Habsburgse dienst, hetgeen

⁷ V. Soen, *Geen pardon zonder paus! Studie over de complementariteit van het koninklijk en pauselijk generaal pardon (1570-1574) en over inquisiteur-generaal Michael Baius (1560-1576)*, Brussel, 2007, 306; Soen, *Vredehandel*, 109-115.

⁸ R. Van Uytven, 'De sociale crisis der XVIe eeuw te Leuven', *Revue belge de Philologie et d'histoire* 36 (1958), 356-357, 363, 366-367; B. Dewilde, *Corporaties en confrerieën in conflict Leuven 1600-1750*, KU Leuven, onuitgegeven proefschrift, 2012, p.39-40; G.J.C. Piot, *Histoire de Louvain depuis son origine jusqu'aujourd'hui, I: Histoire de la ville*, Leuven, 1839, 293-295; A.H. Schillings en F. Vanwijngaerden, *Oud en nieuw Leuven*, Leuven, 1948, 33; R. Van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de XII tot het einde der XVI eeuw*, Brussel, 1961; P. Delsaerd, *Suum quisque bibliothecam. Boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense universiteit, 16de-18de eeuw*, Leuven, 2001, 39, 44; R. Van Uytven, 'Leuven 1575-1635', in E. Cockx en G. Huybens (red.), *De Leuvense prentenatlas: zeventiende-eeuwse tekeningen uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel*, 2 dln., Leuven, 2003, deel II, 823-826.

⁹ G. Janssens, *Brabant in het verweer, Loyale oppositie tegen Spanje's bewind in de Nederlanden van Alva tot Farnese 1567-1578* (Standen en Landen 89), Kortrijk/Heule, 1989, 174-175; Soen, *Geen pardon zonder paus*, 248; Piot, *Histoire de Louvain*, 126.

¹⁰ R. Van Uytven, 'Bijdrage tot de sociale geschiedenis van de Protestanten te Leuven in de eerste helft der XVIe eeuw', *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving* 3 (1963), 3-16; Van Uytven (red.), *Leuven, 'de beste stad van Brabant'*, 257-258.

de stadskas verder onder druk zette.¹¹ Nochtans had Leuven in vergelijking met andere steden vrij veel geluk gehad doorheen dit eerste decennium van de Opstand. De stad zou bijvoorbeeld pas in 1578 door Don Juans opvolger voor het eerst worden geplunderd.¹²

Leuven had dan wel de naam erg trouw te zijn aan Filips II en aan het katholieke geloof, dat impliceert niet dat de stad en vooral haar universiteit zich niet af en toe kritisch opstelden. Het feit dat de stad een losgeld aan Oranje betaalde in 1572, toont aan dat ze voor haar zelfbehoud bereid was om pragmatisch te handelen. In dat zelfde jaar had de magistraat een delegatie naar Madrid gestuurd om het brutale optreden van Alva in de Nederlanden aan te klagen en zijn terugroeping te eisen; ook de Theologische Faculteit steunde die eis met een brief.¹³ Op het einde van 1576 hadden de Leuvense theologen zelfs Don Juan mee onder druk gezet om een vrede met protestantse ‘kettters’ te sluiten.¹⁴ Toch was Leuven bovenal een veiliger keuze boven Brussel, waar de prins van Oranje veel aanhangers had. In Leuven was diens adellijke uitdager, de hertog van Aarschot, dan weer heer en meester, doordat zijn heerlijkheden en door hem gepatroneerde instellingen rondom de stad lagen. Het Eeuwig Edict werd ook wel de ‘vrede van Aarschot’ genoemd, en waarschijnlijk speelde de hertog hier op veilig.¹⁵ Dat Leuven traditioneel gezien de eerste stad van het hertogdom Brabant was, en bijgevolg als eerste een ‘intrede’ verdiende, was in dat opzicht een opsteker.¹⁶

MISE-EN-PLACE

In feite ging het Leuvense verblijf van Don Juan grotendeels op aan de *mise-en-place* van het pas gesloten vredesverdrag. Het meest prangende probleem was ongetwijfeld het wegsturen van de *gendarmerie estrangiere*. Filips II bleef hier evenwel over aarzelen, en vond dat Don Juan te snel handelde toen hij op 8 maart onder druk van de Staten het vertrek van de ‘buitenlandse’ troepen beval.¹⁷ De persoonlijke secretaris van de landvoogd, Juan de Escovedo, vertrok eerst naar Brussel om met de Staten-Generaal te onderhandelen, daarna naar Antwerpen om er het vertrek van de muitende soldaten in goede

¹¹ Janssens, *Brabant in het verweer*, 279.

¹² L. Van der Essen, ‘El ejército español en Flandes. Estudio crítico sobre du conducción de la guerra, y sobre el castigo a las ciudades rebeldes. 1567-1584’, in G. Janssens en L. Van der Essen (ed.), *El Ejército Español en Flandes 1567-1584*, Cuacos de Yuste, 2008, 324; kritische kanttekeningen bij D. Lanoye en P. Vandermeer-sch, ‘The University of Louvain at the End of the Sixteenth Century: Coping with Crisis?’, *History of Universities* 20 (2005), 81-107.

¹³ Soen, *Geen pardon zonder paus*, 251.

¹⁴ Soen, *Geen pardon zonder paus*, 306-307.

¹⁵ Soen, *Vredehandel*, 109-115.

¹⁶ H. Vander Linden, *Geschiedenis van de stad Leuven*, Leuven, 1899, 171.

¹⁷ Janssens, *Brabant in het verweer*, 334.

banen te leiden. Ook legerofficier Ottavio Gonzaga werd wat later naar Brussel gestuurd. Het grootste probleem waren de financiën: de soldaten waren immers alleen bereid te vertrekken als ze hun soldij kregen uitbetaald. Dat was sinds het Spaanse bankroet van 1575 nog slechts sporadisch gebeurd. Daarnaast was ook geld nodig om de lange tocht van Antwerpen naar Italië te organiseren. Don Juan zond in de loop van zijn verblijf in Leuven een aantal haast wanhopige brieven naar Filips II. Zo noteerde hij reeds op 6 maart dat er dringend meer geld nodig was, anders zouden de soldaten nooit tijdig het land uitgeraken.¹⁸ Op 16 maart gaf hij andermaal aan dat hij zijn uiterste best deed om de troepen Antwerpen te laten verlaten, maar dat zijn opdracht nooit zou slagen als hij niet meer middelen kreeg. Diezelfde dag stuurde Don Juan nogmaals een radeloze brief, waarin hij klaagde dat hij gehoord had dat een deel van het geld voor de Nederlanden uiteindelijk was uitgegeven aan Milaan en aan de oorlogsvloot.¹⁹

De financiële middelen moesten niet alleen vanuit Spanje komen. De Staten-Generaal hadden in het Eeuwig Edict immers vastgelegd om Don Juan bij te staan in de afbetaling van de troepen. Ze zouden 600.000 gulden bijdragen, maar treuzelden daar erg mee. Op 26 maart stuurde Don Juan andermaal Gonzaga naar de Staten-Generaal in Brussel om erop aan te dringen de betaling zo snel mogelijk te verrichten.²⁰ Volgens een koningsgezinde kroniek was Don Juan zo nobel om het vertrek te bespoedigen door de Staten-Generaal 100.000 gulden uit zijn privébeurs te lenen.²¹ Uiteindelijk vond Escovedo een voorlopige oplossing. Hij overtuigde handelaars in Antwerpen om de soldaten hun soldij te betalen zodra die in Italië aankwamen. In ruil zouden de handelaars eerdere schulden aan de Spaanse kroon kwijtgescholden krijgen.²²

Vanaf 20 maart kon dan uiteindelijk begonnen worden met de ontruiming van de citadel van Antwerpen. Velen hoopten dat de leeggelopen 'dwangburcht' vervolgens zou worden ontmanteld, maar dat was vergeefs. Wel werd nagedacht over een 'inheemse' generaal die de citadel, als plaatsvervanger van de vorst, in bewaring zou nemen, zoals gewild met de Pacificatie, en bezegeld in het Eeuwig Edict.²³ Gonzaga en Don Juan kozen voor Aarschot, die zijn

¹⁸ Don Juan aan Filips II, 6 maart 1577, L.P. Gachard (ed.), *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas publiée d'après les originaux conservés dans les Archives royales de Simancas*, 6 dln., Brussel en Tongeren, 1848-1936, deel V, Brussel, 1879 (voortaan *CPhil V*), 224-229.

¹⁹ Don Juan aan Filips II, 16 maart 1577, *CPhil V*, 239-245; tweede brief van Don Juan aan Filips II, op zelfde 16 maart 1577, *CPhil V*, 248-250.

²⁰ P.C. Bor, *Oorsprongk, begin, en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlyke oneenigheden*, 4 dln., Amsterdam, 1679-1684, deel I, boek 10, 804.

²¹ M. Del Rio, *Mémoires de Martin Antoine del Rio sur les troubles des Pays-Bas, durant l'administration de don Juan d'Autriche, 1576-1578*, A. Delvigne (ed.), 3 dln., Brussel, 1869-1871, I, 257.

²² P.C. Hooft, *Nederlandsche Historien, seedert de ooverdraght der heerschappye van kaizar Kaarel den Vyfden op koning Philips zynen zoon, tot de doot des prinsen van Oranje*, ed. H. Wetstein en P. Scéperus, 2 dln., Amsterdam, 1703, dl. I, boek 12, 501; Del Rio, *Mémoires*, dl. I, 265.

²³ Janssens, *Brabant in het verweer*, 334.

sleutelpositie sinds het Eeuwig Edict zo andermaal bestendig zag.²⁴ In een plechtig ritueel droeg Martin del Hoyo, luitenant van de Spaanse generaal Sancho Dávila, de sleutels van de citadel over.²⁵ Daarna vertrokken de troepen vanuit Antwerpen naar Lier, en vervolgens via Maastricht en Luxemburg naar Italië.²⁶ Rond 17 april vernam Filips II dat het vertrek van de 'buitenlandse' troepen rond was, en dat dit was gebeurd tot groot ongenoegen van Holland en Zeeland en andere tegenstanders van het Eeuwig Edict, die zich er eerder op verheugd hadden deze overeenkomst te zien mislukken.²⁷

Ongeveer gelijktijdig met de regelingen voor het vertrek van 'buitenlandse' troepen, werden gesprekken met Willem van Oranje gevoerd. Sinds de Pacificatie van Gent de prins in zijn rechten en bezittingen had hersteld, was Oranje als leider van de opstandelingen *incontournable* geworden. Daarom drong zelfs keizer Rudolf II er bij hem op aan om het Eeuwig Edict te aanvaarden²⁸, maar die wilde daar niet aan toegeven. Op zijn beurt bleef Don Juan de prins als een 'ketter' en 'verrader' beschouwen, ook al moest hij toegeven dat Oranje door diens populariteit de 'piloot' was geworden die de situatie kon redden of ten gronde richten. Daarom had hij in overleg met de hertog van Aarschot besloten om de Leuvense hoogleraar en jurist Elbertus Leoninus naar Oranje te zenden.²⁹ Die was in het verleden Oranjes raadgever en vriend geweest en had in 1575 de uiteindelijk mislukte vredesgesprekken van Breda voorbereid door eerst bij de prins te gaan bemiddelen.³⁰ Leoninus' opdracht toont aan dat de vredesonderhandelingen niet alleen plaatsvonden tijdens Don Juans verblijf in Leuven, maar dat vooraanstaande professoren er ook een actieve rol in speelden.

Leoninus onderhandelde van 10 tot 13 maart met de prins en de Staten van Holland en Zeeland, die zich daartoe te Dordrecht hadden verzameld.³¹ De hoogleraar bood Oranje volledige garanties aan voor de terugkeer van zijn zoon Filips Willem, die nog steeds in Spanje vastzat, het herstel van zijn functies en de teruggave van diens geconfisqueerde goederen. In ruil moest de prins het Eeuwig Edict erkennen en moesten Holland en Zeeland hun in de Pacificatie beloofde deel van de afbetaling van de muitende soldaten bijdra-

²⁴ Frederik Perrenot, heer van Champagney, en de markies van Havré stelden zich kandidaat, maar uiteindelijk kozen Gonzaga en Don Juan voor Aarschot. Don Juan aan Filips II, 6 maart 1577: *ChPll* V, 224-229; Bor, *Oorsprongk.*, dl. I, boek 10, 804.

²⁵ Del Rio, *Mémoires*, dl. I, 255.

²⁶ Dit gebeurde onder leiding van de graaf van Mansfelt: Delafaille (Frans Edward) (1830-1900), *Kronyk van Mechelen, 1576-1578*, MECHELEN, Stadsarchief, Varia 826 (7/5), f° 33. Del Rio, *Mémoires*, dl. I, 259-263; Don Juan aan Filips II, 7 april 1577: *CPhll* V, 299

²⁷ A.d'Ennetières aan Filips II, 17 april 1577: *ChPll* V, 313-315.

²⁸ K.W. Swart, *William of Orange and the Revolt of the Netherlands, 1572-84*, Aldershot en Burlington, 2003, 84-85, 103-104.

²⁹ Don Juan aan Filips II, 16 maart 1577: *CPhll* V, 245-248.

³⁰ Swart, *William of Orange*, 84-85.

³¹ Del Rio, *Mémoires*, dl. I, 259.

gen. Daarnaast moest een groot deel van de Schotse troepen en andere soldaten van wie Oranje de hulp had ingeroepen, weggestuurd worden. Ten slotte wilden de koningsgezinden de opheffing van Oranjes blokkade op de Schelde. Op 6 april kreeg Don Juan antwoord van Oranje, die hem bedankte voor de verzekeringen die hij via Leoninus had gekregen. Hij drong aan om inderdaad zijn zoon te laten terugkeren en om al zijn bezittingen en landen terug te geven.³² Een definitief antwoord op de vraag of hij het Eeuwig Edict zou aanvaarden, wilde Oranje echter niet geven. Leoninus had hem uitgenodigd voor verdere gesprekken, die in Geertruidenberg zouden plaatsvinden. Erg optimistisch was men hierover aan Habsburgse kant niet. Louis Del Rio, uiterst loyaal lid van de Geheime Raad, schreef naar Filips II dat Oranje de bepalingen van het Eeuwig Edict maar met moeite kon aanvaarden en dat men in opstandige kring ervan uitging dat Don Juan er zich sowieso niet aan zou houden.³³

In de eerste maanden na zijn aankomst in de Nederlanden had Don Juan, oorlogsvoerder bij uitstek, misschien meermaals bedreigd de vijandelijkheden te heropenen, maar in de periode dat hij in Leuven verbleef had hij zich bij de vredesinstructies van Filips II neergelegd.³⁴ Toch voelde hij zich 'un prisonnier', en hij vroeg of hij door hun halfzus Margareta van Parma kon worden vervangen.³⁵ Margareta, die al van 1559 tot 1567 landvoogdes geweest was, was bij het overlijden van Requesens inderdaad even als opvolgster gesuggered, maar Filips II weigerde het verzoek resoluut in zijn brief van 6 april, waarin hij duidelijk maakte dat hij Don Juan als enige geschikte persoon zag om de zaken tot een goed einde te brengen.³⁶

Mede daarom bekrachtigde Filips II op 4 april officieel het Eeuwig Edict.³⁷ Niet veel later werd deze ratificatie in Brussel gedrukt en over de Nederlanden verspreid. De koning liet daarin weten dat hij, via het advies van zijn halfbroer, besloten had het Eeuwig Edict te aanvaarden en dat hij aan zijn onderdanen het bevel gaf alle punten van het verdrag onveranderlijk na te leven. Op de tekst volgde de kopie van een brief die Filips II aan de Staten geschreven had, waarin stond dat hij zich erg verheugde op de gesloten vrede, en hoopte dat het verdrag de naleving van het katholieke geloof en de gehoorzaamheid aan zijn persoon zou herstellen.³⁸ Zo leek tijdens Don Juans verblijf in Leuven de vrede

³² Oranje aan Don Juan, 6 april 1577: *CPhII V*, 279-280.

³³ Del Rio aan Filips II, s.d.: *CPhII V*, 235-236.

³⁴ G. Parker, *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven en Londen, 1998, 144-145. Dit tegen F. Wauters, *L'audience de Don Juan d'Autriche: essai sur le séjour dans les Flandres (1576-1578)*, Brussel, 2000, 10, een werk dat overigens meerdere onnauwkeurigheden bevat.

³⁵ Don Juan aan Filips II, 16 maart 1577: *CPhII V*, 247-250.

³⁶ Janssens, *Brabant in het verweer*, 273.

³⁷ Filips II aan Don Juan, 6 april 1577: *CPhII V*, 290-291.

³⁸ *Confirmation et ratification, faite par le Roy Catholique des Espagnes (...) de l'Edict perpetuel, sur l'accord d'entre Monseigneur Don Jehan d'Autriche (...); pour l'apaisement des troubles suscitéz edicts pays par le gendarmerie estrangiere*, Brussel, Michiel van Hamont, 7 April 1577 (Knuttel, nr. 298).

alvast deels verzilverd, door de ratificatie enerzijds, en het geslaagde vertrek van de 'buitenlandse' troepen anderzijds.

MISE-EN-SCÈNE

Maar *vrede-maken* gebeurde niet alleen in daad en bemiddeling, maar ook door beeld en ritueel. Tijdens Don Juans verblijf in Leuven vonden in dat opzicht twee betekenisvolle *performances* plaats om de vrede in scène te zetten: de Intrede die ter ere van hem georganiseerd werd en een schutterstoernooi waar hij aan deelnam. In de Nieuwe Tijd vormden Intredes steeds een platform voor communicatie tussen de heerser (of diens plaatsvervanger), de stad en haar stedelingen, en dit geval ook haar professoren.³⁹ Het bijhorende spektakel diende om de nieuwe machthebber te verheerlijken, om hem te imponeren door de macht en rijkdom van de stad tentoon te spreiden of om de stadsbevolking te beïnvloeden.⁴⁰ De intocht van Don Juan in Leuven week echter wat af van de normale gang van zaken. Traditioneel aanvaardde de nieuwe machthebber bij deze plechtigheid immers de privileges van de stad en beloofde hij haar bescherming te bieden, terwijl hij in ruil in diens aanspraken erkend werd. De Staten-Generaal wilden Don Juan daarentegen pas als nieuwe landvoogd aanvaarden vanaf het ogenblik dat alle muitende troepen het land verlaten hadden. In de vorige paragraaf werd duidelijk dat dit pas tegen het einde van het Leuvense verblijf gebeurde; daarom vond Don Juans officiële eedaflegging pas in Brussel plaats.⁴¹

De meest gedetailleerde beschrijving van de Intrede van Don Juan in Leuven is te vinden in de kroniek van stadsklerk Willem Boonen.⁴² In de literatuur wordt het gebeuren nergens echt uitvoerig belicht, tenzij in een negentiende-eeuws werk van J.A. Torfs, die Boonen voor het grootste deel overneemt.⁴³ Over de Intredes van Don Juan tijdens de kortstondige 'vrede' is dus weinig geweten, terwijl over dezelfde Intredes van zijn tijdgenoten, zoals Willem van Oranje, Matthias van Oostenrijk en de hertog van Anjou, wel veel inkt is

³⁹ A.-L. Van Bruaene, 'The Habsburg Theatre State. Court, City and the Performance of Identity in the Early Modern Southern Low Countries', in R. Stein en J. Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650*, Leiden 2009, 135-136; E. Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies, Essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*, Turnhout, 2004, 136; M. Thofner, *A Common Art: Urban Ceremonial in Antwerp and Brussels during and after the Dutch Revolt*, Zwolle, 2007, 107, M. Soenen, 'Fêtes et cérémonies publiques à Bruxelles aux Temps Modernes', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 68 (1985), 47-102.

⁴⁰ H. Soly, 'Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd: communicatie, propaganda, spektakel', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97 (1984), 343.

⁴¹ Soly, 'Plechtige intochten', 342.

⁴² W. Boonen, *Geschiedenis van Leuven geschreven in de jaren 1593 en 1594*, E. Van Even (ed.), Leuven, 1880, 120-122.

⁴³ J.A. Torfs, *Geschiedenis van Leuven van den vroegsten tijd tot op heden*, Leuven, 1899, 256-258.

gevloeid.⁴⁴ Uit verschillende bronnen uit het stadsarchief van Leuven blijkt evenwel dat het stadsbestuur met veel precisie Don Juans komst had voorbereid. Eind februari had meier Jan van den Tympele een aantal brieven met instructies ontvangen van de hertog van Aarschot. Op 20 februari kreeg hij te horen dat Don Juan een van de volgende dagen in Leuven zou aankomen. Het Pauscollege, dat in 1523 door de 'Leuvense' paus Adrianus VI was gebouwd en na diens dood als universiteitscollege diende, moest de verblijfplaats van de toekomstige landvoogd en zijn hofhouding worden. De president van dit college, Michael Baius, toen ook rector van de universiteit, spande zich samen met de meier in om het college voor de komst gereed te maken. Baius had zich reeds ingespannen om het Eeuwig Edict acceptabel te maken voor Don Juan, en was ook onder Alva politiek actief geweest. Op 26 februari kwam een volgende brief van Aarschot, die meldde dat Don Juan twee dagen ervoor in Namen was aangekomen en vandaaruit verder reisde. Aarschot verplichtte Van den Tympele om voor zondag 3 maart alle edellieden uit de buurt te verzamelen om Don Juan een mijl buiten de stad tegemoet te rijden.⁴⁵ Een dag later arriveerde nog een laatste brief van Aarschot, die de stad streng adviseerde om Don Juan te ontvangen 'avecq toute joye et allaignesse'.⁴⁶

Op de tweede zondag van de vasten, legde Don Juan een vrij klassieke en vooral beperkte route doorheen Leuven af. In navolging van de antropoloog Arnold van Gennep beschouwt Edward Muir een dergelijke intrede als een politieke *rite de passage* in de Nieuwe Tijd: Don Juan trad als *outsider* de stad tegemoet in een zogenaamde *rite préliminaire*, onderging een transformatie bij het door de poort rijden in een *rite liminaire*, en deed daarna nog een ronde door de stad, een *rite postliminaire*, om zijn nieuwe status van *insider* te etaleren.⁴⁷ Na de afreis uit Namen, werden Don Juan en Aarschot inderdaad buiten de stad opgewacht, met name in het door Aarschot gepatroneerde celestijnenklooster van Heverlee. Volgens het verslag waren alle belangrijke edelen van Leuven en omstreken aanwezig, samen met een groep ruiters die onder leiding van de zoon van Elbertus Leoninus stonden. Don Juan had zelf geen lijfwachten meegebracht, om zo zijn vredelievende intenties duidelijk te maken.⁴⁸ Door zijn verheven gevolg omringd, reed hij vervolgens tot vlak voor de stadswallen aan de Naamsepoort ('Hoeffpoort'), waar de gilden van de stad hem met hun vaandels opwachttten.

⁴⁴ S. Bussels, 'Hoe de hoogste machthebber in de Nederlanden een stroman wordt: de Brusselse intocht van aartshertog Matthias in 1578', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 85 (2002), 155.

⁴⁵ LEUVEN, Stadsarchief, Oud archief, n° 303, *Résolutions magistrales (1570-1578)*, 20 en 26 februari, f° 139-140; A. Smeyers, *Leuven vroeger en nu*, Leuven, 1948, 56.

⁴⁶ LEUVEN, Stadsarchief, Oud archief, n° 1702, *Actes, rapports, lettres, etc. du magistrat et des députés aux États généraux (1571-1599)*, Verwijzing naar brief van Aarschot aan Van den Tympele van 27 februari, s.f..

⁴⁷ E. Muir, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge, 1997, 21.

⁴⁸ LEUVEN, Stadsarchief, Oud archief, n° 1702, *Actes, rapports, lettres, etc. du magistrat et des députés aux États généraux (1571-1599)*, verwijzing naar brief van Aarschot aan Van den Tympele op 27 februari, s.f..

Daarna trad de toekomstige landvoogd de Naamsepoort binnen, een symbolisch ogenblik dat aan kracht won doordat al het geschut op de vesten werd afgeschoten.⁴⁹ Edward Muir geeft aan hoe betekenisvol dit ogenblik is in het verloop van een vroegmoderne Blijde Intrede. Steden waren immers bijzonder kwetsbaar aan hun poorten en men liet hierbij als het ware een machtige buitenstaander de stad binnentreden.⁵⁰ Daarnaast zette de intrede via de stadspoort ook de overdracht van macht duidelijk in scène. Nadat Don Juan binnen de stadswallen gereden was, legde hij daarna inderdaad nog een route af doorheen de Naamsestraat (de 'Proeffstraete') tot het stadhuis. Er waren haltes voorzien ter hoogte van de Sint-Kwintenskerk; de Sint-Antoniussberg en de 's Meiersstraat, waar telkens een 'spel van sinne' werd opgevoerd.⁵¹ Sinds de tijd van de Bourgondische hertogen vond nadien voor het stadhuis de eedaflegging plaats, maar dit was bij Don Juan dus niet het geval.⁵² Wel eindigde op dit belangrijke plein diens Intrede: hij ging daarna naar het nabijgelegen Pauscollege, waar hij door Baius en anderen ontvangen werd.⁵³

Tijdens Don Juans tocht door de stad vonden op verschillende plaatsen theaterspelen plaats, om de optocht te vertragen en de landvoogd langer zichtbaar te houden.⁵⁴ Zo waren langs de straten opvallend verklede acteurs en poppen geplaatst. Soms werden voor de gelegenheid van een Intrede nieuwe en dure versieringen vervaardigd, maar vaak werden elementen uit vorige Blijde Intredes of festiviteiten hergebruikt. Dat laatste was het geval bij de intrede van Don Juan. Torfs vermeldt bij een aantal figuren dat ze bekend waren van de Leuvense Ommegang; maar in feite blijken *alle* versieringen die in de kroniek van Boonen vermeld worden afkomstig te zijn van de traditionele stoet.⁵⁵ De Ommegang was een processie die van omstreeks 1345 tot 1794 jaarlijks op de eerste zondag van september in Leuven werd georganiseerd en waarbij het beeld van Maria, patrones van de stad, werd rondgedragen, omgeven door de vertegenwoordigers van de gilden en ambachten, door kaarsen, historiespelen en allerlei figuren; daarna volgde de jaarmarkt van Leuven-kermis.⁵⁶ De reeds vermelde kroniek van Boonen bevat een reeks tekeningen van deze figuren en

⁴⁹ Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, 121.

⁵⁰ Muir, *Ritual*, Cambridge, 1997, 262.

⁵¹ Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, 122.

⁵² Torfs, *Geschiedenis van Leuven*, 220-221.

⁵³ Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, 122.

⁵⁴ Soly, 'Plechtige intochten', 342.

⁵⁵ Torfs, *Geschiedenis van Leuven*, 256-257.

⁵⁶ Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 334-341; M. Twycross, 'The Leuven Ommegang and Leuven City Archives: Report on Work in Progress', *European Medieval Drama* 4 (2000), 78; Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, 245; M. Twycross, 'Worthy women of the Old Testament: The Ambachtsvrouwen of the Leuven Ommegang', in E. Strietman en P. Happé (red.), *Urban theatre in the Low Countries, 1400-1625*, Turnhout, 2006, 221-222; Smeyers, *Leuven vroeger en nu*, 252; R. Van Uytven, 'Sedes sapientiae en Leuvense stadsprocessies in de 14de en 15de eeuw', *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving* 40 (2002), 86-87; Van Uytven (red.), *Leuven, 'de beste stad van Brabant'*, 286-288.

deelnemers aan de stoet, waarbij de Leuvense traditie één van de best gedocumenteerde ommegangen van de hele Nederlanden is.⁵⁷ De figuren die rechtstreeks waren overgenomen voor Don Juans intrede waren Sint Christoffel (een acteur op stelten met de figuur van Christus op zijn rug), de reus Hercules en zijn vrouw Megera, kinderen op gevaarten die wilde dieren voorstelden (zoals kamelen, olifanten, eenhoorns, dromedarissen en arenden), en ten slotte een wagen die de 'roede van Jesse' genoemd werd, waarop een boom geplaatst was die de bloedlijn van Christus verbeeldde, die terugliep tot aan Jesse, vader van koning David (een geliefd bijbels figuur voor de Habsburgse dynastie).⁵⁸

Het feit dat voor Don Juans intrede niets nieuws werd vervaardigd, kan erop wijzen dat men niet veel moeite of creativiteit aan de dag wou leggen, of dat Leuven de financiële middelen in tijde van crisis niet kon opbrengen. Toch waren de elementen van de Ommegang op dat moment al in een Renaissancekleedje gestoken door de stadsschilder Jan van Rillaer, en mocht de stad er dus gerust mee pronken. Bovendien werden de figuren niet louter overgenomen, maar ook getransformeerd om bij hun nieuwe context te passen. Zo droegen de kinderen op hun wilde rijdieren in hun handen het wapenschild van de Habsburgse dynastie, met de landen en koninkrijken van Napels, Sicilië en andere. De figuur van Sint Christoffel, die de patroonheilige van de kolveniers was, liep in de Ommegang normaal gezien mee in de optocht van de schuttersgilden. Nu stond hij daarentegen op stelten aan de stadspoort en overhandigde hij Don Juan bij zijn aankomst een 'meijken' of takje, dat vrede symboliseerde en zo de dank voor het net gesloten vredesverdrag verbeeldde.⁵⁹

Een andere manier om de stoet van de nieuwe landvoogd en zijn gevolg te vertragen, was door her en der stellages te plaatsen, waar de rederijkerskamers historiespelen en taferelen (de zogenaamde *tableaux vivants*) opvoerden. Ook bij Don Juan was dat het geval: zowel bij de Sint-Kwintenskerk als aan de hoek van de 's Meiersstraat stonden dergelijke stellages. Boonen vertelt in beide gevallen evenwel niets anders dan dat er 'een mooi zinnespel gespeeld werd', maar over de inhoud weten we zo goed als niets.⁶⁰ Don Juan vermeldde zelf in een brief aan Filips II dat 'des théâtres où étaient représentées des histoires appropriées à la circonstance' te zien waren.⁶¹ Men kan ervan uitgaan dat de toneelstukken de roemrijke daden van hemzelf en de Habsburgers in het algemeen verheerlijkten, of dat ze de vreugde om de pas gesloten vrede toon-

⁵⁷ E. Van Even, *L'Omgang de Louvain. Dissertation historique et archéologique sur ce célèbre cortège communal*, Leuven, 1863; Twycross, 'Worthy women of the Old Testament', 223; M. Twycross, 'The Liber Boonen of the Leuven Ommegang', *Dutch Crossing* 22 (1984), 96.

⁵⁸ Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, bijlagen p. 17, 22-26, 35-36, 37.

⁵⁹ Daarmee had de kruisbooggilde van Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Weeën haar traditionele voorrecht om de vorst te mogen begroeten, min of meer bestendigd. Zie ook, Torfs, *Geschiedenis van Leuven*, 256-257.

⁶⁰ Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, 121-122.

⁶¹ Don Juan aan Filips II, 26 maart 1577: *CPhil* V, 264.

den. Soms kon een festivalboekje de moeilijke symboliek verklaren, maar voor de Intredes van Don Juan is een dergelijke tekst zelfs nooit verschenen.⁶² Uit deze elementen valt te besluiten dat de Leuvense Intrede van Don Juan al bij al erg conventioneel bleef.

Een kleiner evenement werd anderhalve maand later, op 14 april 1577, georganiseerd. Op deze eerste zondag na Pasen, ook 'beloken Pasen' genoemd, was er naar jaarlijkse gewoonte een toernooi van de Leuvense schuttersgilde Onze Lieve Vrouw der Zeven Weeën, die ook al een rol in de Intrede had opgenomen.⁶³ Het toernooi vond plaats in het hof van de Onze-Lieve-Vrouw-van-Ginderbuiten, een kapel die zich aan de Tiensepoort bevond en nu verdwenen is.⁶⁴ Er werd naar een beschilderde houten vogel op een staak geschoten, die papegaai of koningsvogel genoemd werd. Don Juan waagde zijn kans en voegde zich bij de leden van de schuttersgilde. Hij zette een goede prestatie neer, wat van zijn keuze politiek een betekenisvolle zet maakte; veel later zag ook Infante Isabella na haar overwinning in een schutterstoernooi haar populariteit en politieke invloed groeien.⁶⁵ De Mechelse kroniek van Delafaille, die ook wat informatie over Leuven bevat, vermeldt dat Don Juan de vogel al bij het tweede schot had neergehaald.⁶⁶

Na het toernooi ging Don Juan met de gildebroeders naar de mis in de Sint-Pieterskerk. Daaropvolgend hield hij ter ere van de gilde een banket tegenover de kerk in het huis 'De Moriaen' op de Grote Markt. Ten slotte schonk Don Juan ter nagedachtenis van het toernooi de kapel van Onze-Lieve-Vrouw-van-Ginderbuiten nieuwe glasramen, een typische dynastieke gift bij dit soort gelegenheden. Na dit schuttertoernooi duurden de feestelijkheden nog tot 18 april en werden nog meermaals banketten en dansgelegenheden georganiseerd.⁶⁷ De Intrede, het schutterstoernooi, en de banketten tonen dat de stedelijke autoriteiten meerdere propagandatechnieken hebben aangewend om Don Juan en de door hem gesloten vrede te prijzen, en zo de hernieuwde vrede in scène te zetten.

⁶² A.-L. Van Bruaene, 'Spectacle and Spin for a Spurned Prince. Civic Strategies in the Entry Ceremonies of the Duke of Anjou in Antwerp, Bruges and Ghent (1582)', *Journal of Early Modern History* 11 (2007), 271.

⁶³ Dewilde, *Corporaties en confrerieën*, 268-271 en 350-358.

⁶⁴ Van Uytven (red.), *Leuven, 'de beste stad van Brabant*, 304; Van Uytven, 'Leuven 1575-1635', dl. I, 217.

⁶⁵ Van Bruaene, 'The Habsburg Theater State', 146.

⁶⁶ MECHELEN, Stadsarchief, Varia 826 (7/5): Delafaille (Frans Edward) (1830-1900), *Kronyk van Mechelen, 1576-1578*, f° 36-37. Het relaas van Torfs bevat iets andere informatie: Don Juan zou eerst drie schoten voor Filips II gelost hebben en zou daarna bij het derde of vierde schot dat hij in zijn eigen naam loste, de vogel geraakt hebben. Torfs, *Geschiedenis van Leuven*, 258.

⁶⁷ MECHELEN, Stadsarchief, Varia 826 (7/5), *Kronyk van Mechelen*, f° 36-37; Soly, 'Plechtige intochten', 341. Torfs meent bij al die festiviteiten het volgende: 'Men zou niet gezegd hebben, bij het aanschouwen dier feesten, dat zoo wel de stad als het land zich in een bedenklijken toestand bevond'. Torfs, *Geschiedenis van Leuven*, 159.

MISE-EN-INTRIGUE

Accepteerden de stedelingen de *mise-en-place* door de Habsburgse raadsleden en de *mise-en-scène* door het Leuvense stadsbestuur? Al sinds de tijd van de Bourgondische hertogen lieten officiële verslagen van (Blijde) Intredes de bevolking doorgaans buiten beschouwing. Dat is voor een deel te wijten aan de minutieuze voorbereidingen van de stadsbesturen, die niet rekenden op spontane vreugdemanifestaties van de stedelingen en er daarom streng op toekken dat niemand voor onrust zorgde of weigerde aan de voorbereidingen van de stad mee te werken.⁶⁸ Ook in Leuven werden dergelijke voorzorgen genomen: de stad en de universiteit moesten onder eed zweren erop toe te zien dat Don Juan met vreugde ontvangen zou worden en dat hem niets slechts zou overkomen.⁶⁹ Als gewone stedelingen al vermeld werden, kregen ze een secundaire rol toegewezen als technische uitvoerders, ‘ritual facilitators’ zoals Peter Arnade ze noemt. Nochtans waren de inwoners van een stad niet louter werklieden of passieve toeschouwers, maar konden ze wel degelijk een politieke stem laten horen. Het hoogopgeleide deel van een stad kon dat op schriftelijke wijze doen, maar voor anderen bestonden ook niet-geletterde vormen van opinievorming, zoals optochten, stakingen en relletjes.⁷⁰

De Habsburgse staatslieden lieten zich in ieder geval in positieve termen over de band tussen Don Juan en de plaatselijke bevolking uit. Op 4 maart schreef Granvelle aan Filips II dat hij er niet aan twijfelde dat Don Juan de harten van de bevolking zou kunnen winnen.⁷¹ Twee dagen later schreef Don Juan zelf een brief aan de koning waarin hij vertelde met grote demonstraties van geluk en algemene tevredenheid ontvangen te zijn. Het zette hem er zelfs toe aan ervan uit te gaan dat de algemene rust in de Nederlanden wel spoedig zou terugkeren.⁷² In een algemeen verslag op 26 maart liet Don Juan nogmaals aan de vorst weten dat hij in Leuven zowel door de geestelijken als door het volk begroet was op een manier waar hij alleen maar tevreden over kon zijn.⁷³ Filips II antwoordde daarop zeer gecharmeerd te zijn door Don Juans goede ontvangst in de stad.⁷⁴ Deze positieve reacties zijn vooral betekenisvol omdat ze niet voorkomen in de brieven over Don Juans daaropvolgende intredes in Brussel en Mechelen.

⁶⁸ Soly, ‘Plechtige intochten’, 353.

⁶⁹ Leuvense magistratuur, 1 maart 1577, LEUVEN, Stadsarchief, Oud Archief, nr. 1417 – *Actes touchant le Gouvernement de don Juan d’Autriche (1577-1578)*, s.f.

⁷⁰ P. Arnade, ‘City, State, and Public Ritual in the Late-Medieval Burgundian Netherlands’, *Comparative Studies in Society and History*, 39, 2 (1997), 306.

⁷¹ Granvelle aan Filips II, 4 maart 1577: *CPhII* V, 223-224.

⁷² Don Juan aan Filips II, 6 maart 1577, *CPhII* V, 224-228.

⁷³ Don Juan aan Filips II, 26 maart 1577, *CPhII* V, 264.

⁷⁴ Filips II aan Don Juan, 6 april 1577, *CPhII* V, 290-291.

Ook de vroegmoderne kronieken waarin de Intrede van Don Juan voorkomt, verhalen de interactie tussen Don Juan en de Leuvense bevolking in positieve termen. De koningsgezinde Martin Antoine Del Rio getuigde dat de studenten van de universiteit en de andere inwoners hem met de grootst mogelijke vreugde ontvingen. De nochtans staatsgezinde Pieter Christiaenszoon Bor vermeldde bij de Leuvense intrede een voorzichtige waardering, om pas later de landvoogd te laken voor zijn beleid. De beroemdere Pieter Corneliszoon Hooft, die zich in zijn kroniek verder niet zo positief over Don Juan uitliet, beschreef dat de toekomstige landvoogd zich 'spraklyk en gemeenzaam jeeghens minsten en meesten' gedroeg en zo veel eenvoudige harten aan zich kon binden.⁷⁵

Toch gaf Don Juans verblijf in Leuven ook aanleiding tot een *mise-en-intrigue*, een term waarmee historici duiden op de manier waarop betekenis wordt gegeven door een begin, midden en einde (dus een intrige) te verzinnen in de chaos van gebeurtenissen. Willem van Oranje en diens medestanders startten immers een tegenpropaganda door een stroom aan pamfletten met een tegenovergestelde boodschap te laten verspreiden over de 'havik' Don Juan. Zij waarschuwden dat de vredestekenen maar tijdelijk zouden zijn, en legden daarmee een begin (Eeuwig Edict), midden (tijdelijke vrede) en einde (mislukte vrede) in de eigentijdse gebeurtenissen.⁷⁶

De intrige was ook meer letterlijk aanwezig. Op het einde van maart kreeg Don Juan van de markies van Havré, halfbroer van de hertog van Aarschot, en van Claude de Mondoucet, ambassadeur van Frankrijk, het bericht dat er een samenzwering tegen hem op touw was. De prins van Oranje zou die samen met de graaf van Lalaing, de heer van Champagney en enkele andere staatsgezinde edelen beraamd hebben en het complot zou worden uitgevoerd door twee Franse edellieden, die samen met enkele soldaten in de buurt van Leuven verbleven. Ze zouden volgens de geruchten van plan zijn Don Juan gevangen te nemen en naar La Rochelle in Frankrijk te brengen. In paniek liet Don Juan de twee mannen arresteren, maar hun ondervraging leverde niets op en ze werden weer vrijgelaten.⁷⁷ Mogelijk heeft het complot dan ook nooit werkelijk bestaan. Volgens de reeds genoemde chroniqueur Bor ontsprong het idee alleen uit de te grote argwaan van Don Juan.⁷⁸

Deze *mise-en-intrigue* door tegenstanders, en het geloof dat eraan gehecht werd door koningsgezinden, toont dat de vrede maar deels verzilverd werd tijdens het verblijf van Don Juan in Leuven. Don Juan werd nadien als land-

⁷⁵ Del Rio, *Mémoires*, dl. I, 255; Bor, *Oorsprong*, dl. I, boek 10, 804; Hooft, *Nederlandsche Historien*, dl. I, boek 12, 500.

⁷⁶ P.A.M. Geurts, *De Nederlandse opstand in de pamfletten, 1566-1584*, Utrecht, 1978, 63-65.

⁷⁷ Del Rio, *Mémoires*, dl. I, 269.

⁷⁸ Bor, *Oorsprong*, dl. I, boek 10, 805.

voogd erkend in Brussel, maakte ook nog een Intrede in Mechelen, maar nog steeds erkenden zijn tegenstanders het Eeuwig Edict niet. Ten einde raad zou Don Juan op 24 juli de citadel van Namen innemen, om vandaaruit een militaire campagne op te zetten tegen diegenen die Oranje waren trouw gebleven na het Edict. Daartoe riep hij de door hem weggestuurde troepen terug, waarmee hij één van de belangrijkste pacificatiemaatregelen ongedaan maakte, en zo er mede voor zorgde dat de Opstand hervatte.

BESLUIT

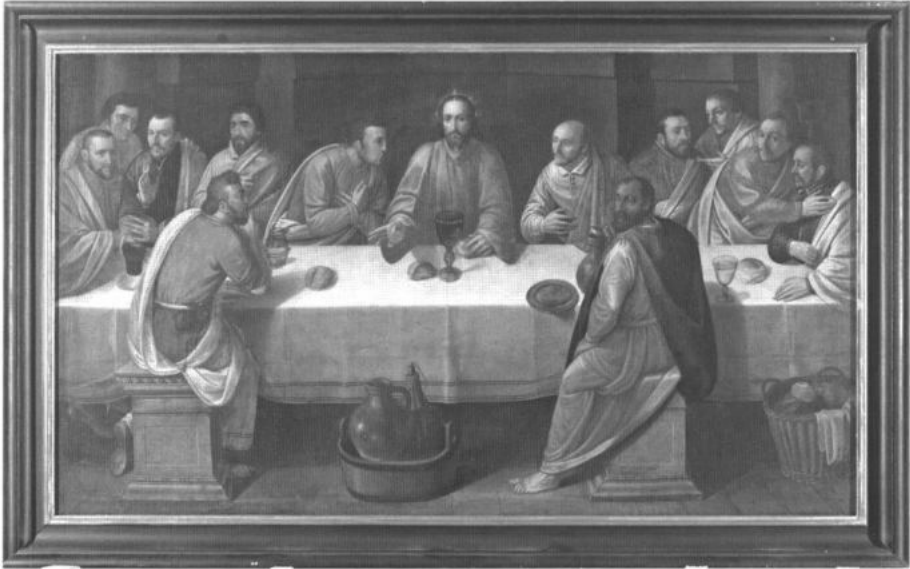
Dit artikel waarschuwt voor een teleologische interpretatie van de mislukking van de vrede van Marche-en-Famenne, het zogenaamde 'Eeuwig Edict' van 12 februari 1577. In de onmiddellijke periode nadien, en in het bijzonder tijdens het verblijf van Don Juan in Leuven tot eind april, stemden vele tekenen hoopvol, zowel bij de *mise-en-place* als bij de *mise-en-scène* van de vrede. De nieuwe landvoogd toonde zijn goede wil door zich voor de uitvoering van het Eeuwig Edict in te zetten en de gehate 'buitenlandse' soldaten uit de Nederlanden te leiden, terwijl Filips II zijn goedkeuring aan het vredesverdrag verleende. Het stadsbestuur regelde een conventioneel maar gastvrij onthaal voor de toekomstige landvoogd en ook de stedelingen leken de vrede niet te verstoren. De Intrede van Don Juan mocht dan aan de normen voldaan hebben, ze was duidelijk minder imposant dan de twee grote festiviteiten die nog geen jaar later georganiseerd werden voor zijn tegenstanders, Willem van Oranje en Matthias van Oostenrijk. De tegenpropaganda insisterde bovendien op het tijdelijke karakter van deze vredestekenen, en hun *mise-en-intrigue* belemmerde het pacificatieproces op beduidende wijze.

De herinnering aan de vrede, en de rol van Leuven, werd nadien 'verbeeld' in een schilderij bestemd voor het Pauscollege, waar toen Baius president was.⁷⁹ Het schilderij wordt toegeschreven aan Geldorp Gortzius, die daarna vooral faam zou verwerven als portretschilder bij de Keulse burgerij, en zou in het jaar 1576 geschilderd zijn in opdracht van Frederick Vandenbroecke, rentmeester van het Pauscollege. Op het eerste gezicht toont het kunstwerk de klassieke compositie van het Laatste Avondmaal, maar de afgebeelde figuren zijn identificeerbaar als personages van die tijd. In de Christusfiguur in het midden is duidelijk Don Juan te herkennen. Willem van Oranje en Marnix van Sainte-Aldegonde bevinden zich in de groep aan de rechterkant en Michael Baius is in de groep links afgebeeld. Het schilderij kan dan ook beschouwd worden als politieke allegorie op ofwel de Pacificatie van Gent, ofwel misschien nog beter, het Eeuwig Edict dat deze Pacificatie mogelijk moest maken

⁷⁹ G. Gortzius (?), *Het Laatste Avondmaal*, Leuven, K.U.Leuven, Kunstpatrimonium, 1576.

(en zou dan misschien in 1577 moeten worden gedateerd, of het anticipeerde reeds op de komst van de nieuwe landvoogd). Het was een verbeelding van de hoop dat de vijandige kampen van de Nederlanden ooit in christelijke broederliefde een tafel zouden kunnen delen, en dat Leuven daarin een belangrijke rol speelde.⁸⁰

BIJLAGE: G. Gortzius (?), *Het Laatste Avondmaal*, Leuven, KU Leuven, Kunstpatrimonium, 1576 (of 1577?), foto Bruno Vandermeulen.

⁸⁰ Soen, *Geen pardon zonder paus!*, 304, 306-307; J. Roegiers, 'Het Laatste Avondmaal', in *550 jaar Universiteit Leuven*, Leuven, 1975, nr. 546, 388-389.